

Lucjan Adamczuk

Socjologiczny obraz współczesnego życia Karaimów na Litwie i w Polsce

Awazymyz : pismo historyczno-społeczno-kulturalne Karaimów nr 2(9), 3-6

2004

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Socjologiczny obraz współczesnego życia Karaimów na Litwie i w Polsce

Referat ten ma na celu zaprezentowanie częściowych wyników badań etnosocjologicznych przeprowadzonych równocześnie na Litwie i w Polsce wśród wszystkich mieszkających w tych krajach Karaimów¹. Z inicjatywą podjęcia badań nad współczesnym życiem Karaimów wystąpił w 1996 r. Petras Adlys, szef Departamentu Statystyki przy rządzie Republiki Litewskiej. Inicjatywa ta była kontynuacją wcześniej przeprowadzonych, wspólnych badań litewsko-polskich, poświęconych sytuacji Polaków na Litwie i Litwinów w Polsce, których wyniki opublikowano w 1995 r. w 3 językach². Bezpośrednim impulsem podjęcia tych badań były przypadające w 1997 r. uroczystości 600 - lecia osiedlenia się Karaimów na Litwie za czasów wielkiego księcia litewskiego - Witolda. W Polsce dodatkowym motywem do ich podjęcia było niebezpieczeństwo całkowitego zaniku tej grupy etniczno-religijnej. Jest rzeczą oczywistą, że dla zapobieżenia tej niekorzystnej dla kultury obu krajów perspektywy, konieczna jest praca nad poznawaniem i upowszechnianiem wiedzy o aktualnej sytuacji, życiu i problemach, przed jakimi stoi dziś wspólnota karaimska.

Podstawowym celem poznawczym badania, ważnym szczególnie dla etnosocjologii, było zarejestrowanie stanu świadomości i poczucia etnicznej i religijnej tożsamości Karaimów, a także stopnia zachowania religii, kultury, obyczajów, języka. Osiedlenie się po ostatniej wojnie światowej części tej społeczności w, polskim środowisku kulturowym, społecznym i politycznym skłaniało do postawienia szeregu pytań badawczych o wpływ tego faktu na obie oddzielone od siebie zbiorowości. Wpływ ten mógł się ujawnić w kilku płaszczyznach: więzi grupowych, rodzinnych, sytuacji zawodowej i społecznej, systemu wartości. Podjęcie tej problematyki badawczej w początkowym okresie transformacji ustrojowej na Litwie i w Polsce stanowi też swoisty bilans zamknięcia trudnego etapu w życiu mniejszości etnicznych i religijnych w okresie funkcjonowania państwa totalitarnego i jednocześnie punktem startu w nowych warunkach państwa demokratycznego, znoszącego sztuczne bariery i ograniczenia w ich życiu. Moment ten jest też ważny z perspektywy europejskiej, w której procesy zjednoczeniowe przekształcają ją mają w Europie regionów, w której głęboko w przeszłość sięgające dziedzictwo kulturowe jest szczególnie cenne i chronione.

Metodologia badania

Względy językowe, organizacyjne i krotki termin realizacji spowodowały, że zakres tematyczny badania był ograniczony do następujących obszarów:

- Rodzina - (struktura, funkcje, więzi, sytuacja bytowa);
- Aktywność religijna - (rola w życiu codziennym, rytuał);
- Aktywność kulturalna - (język, obyczaj, upodobania);
- Aktywność zawodowa i społeczna;
- System wartości.

Założono, iż badanie obejmie Karaimów na Litwie i w Polsce, znajdujących się w wykazie adresowym Karaimskich Związków Religijnych w obu krajach. Wywiadami objęto wszystkie osoby w rodzinach, w których przynajmniej jeden ze współmałżonków deklaruje się jako Karaim.. Wywiadami objęte zostały wszystkie osoby w rodzinie w wieku 16 i więcej lat. Informacje demograficzne dotyczące dzieci młodszych niż 16 lat pochodziły od rodziców.

Podstawową techniką badawczą był wywiad kwestionariuszowy przeprowadzany przez specjalnie przeszkolone osoby z wszystkimi domownikami. Równocześnie dla każdej rodziny wypełniona była karta rodzinna [typu spisowego] na podstawie rozmowy z najstarszymi członkami rodziny. Na Litwie i w Polsce badanie prowadzono przy pomocy odrębnych indywidualnych kwestionariuszy wywiadu (w pełni jednak porównywalnych). Wersja litewska zawierała 38 pytań i bloków tematycznych, co w opracowaniu dawało łącznie 98 zmiennych. Polska wersja

liczyła 47 pytań i 170 zmiennych.

Terenowa część badania (wywiady) przeprowadzona została w obu krajach w pierwszej połowie 1997 r. Litewska część badania związana z państwowymi obchodami 600 - lecia sprowadzenia Karaimów i Tatarów na Litwę, została zakończona wcześniej, a wyniki opublikowano jeszcze w tym samym roku³. Raport ten przygotowano w Departamencie Statystyki przy rządzie RL w Wilnie z udziałem statystyków: P. Adlysa, A. Ablingienė i A. Gecevičiūtė. Wywiady terenowe z rodzinami karaimskimi przeprowadzili: N. Kaplanowskaja, E. Lavriovič i A. Kaplanovskis. Opracowanie merytoryczne wyników wykonali H. Kobeckaitė i M. Firkovičius.

Po stronie polskiej w przygotowaniu koncepcji i metodologii badania brali udział: L. Adamczuk i G. Gudaszewski z Zespołu Wyznań Religijnych i Narodowości GUS. Terenową część badania zrealizowali (podobnie jak po stronie litewskiej) członkowie Karaimskiego Związku Religijnego: w Warszawie i okolicach - Bogusław i Tamara Firkowicze, w Gdańsku i okolicy - Aleksander i Maria Pileccy, we Wrocławiu i okolicy - Anna i Mariola Abkowicz. Na podstawie uzyskanych od nich kwestionariuszy, komputerową bazę danych zbudował Grzegorz Gudaszewski.

Łącznie uzyskano 406 wywiadów indywidualnych: 280 przeprowadzonych na terenie Litwy i 126 na terenie Polski. Do celów analitycznych pogrupowano je w 6 zbiorowości lokalnych, w których występują największe skupienia Karaimów: Wilno, Troki, Poniewież na Litwie i Warszawa, Wrocław, Gdańsk w Polsce.

Prezentowane tu wyniki nie wyczerpują wszystkich możliwości, jakie daje zgromadzony materiał empiryczny. Umożliwia on jednak ocenę trafności przyjętych założeń metodologicznych i skuteczności podjętych działań realizacyjnych. Dalsze prace nad analizą uzyskanych danych powinny być poprzedzone dyskusją nad możliwością poszerzenia bazy źródłowej, na której będą one oparte. Od czasu realizacji badania sytuacja Karaimów uległa bowiem wyraźnej zmianie. Dotyczy to szczególnie tej części społeczności, która żyje na Krymie - pierwotnej ojczyźnie Karaimów litewskich i polskich. Zmiany ustrojowe, jakie dokonały się w ostatnich kilku latach na Ukrainie, stwarzają nadzieję na odrodzenie się życia tej społeczności również na tym terenie. Jeżeli więc raport o sytuacji Karaimów ma być w miarę pełny, nie może on pomijać Karaimów krymskich. Wydaje się w związku z tym celowe, aby jednym z pierwszych zadań badawczych Instytutu Karaimskiego uczynić rozszerzenie tego właśnie badania na teren Krymu i dopiero łączne wyniki z tych trzech obszarów poddać gruntownej analizie socjologicznej i wydać w postaci monografii.

Zagadnienia autoidentyfikacji karaimskiej

Podstawowym zagadnieniem przy wszelkich badaniach dotyczących problemów etnicznych lub narodowościowych jest sprawa definicji pojęcia narodowości. Powszechnie w praktyce badawczej przyjmowanym podejściem jest uznanie, iż jest to deklaratywna cecha człowieka dorosłego, który w oparciu o swoją wiedzę, doświadczenie i uczucia jest w stanie świadomie i samodzielnie taką deklarację wyartykułować. W badaniach spisowych na Litwie i w Polsce było to podstawą utworzenia definicji operacyjnych zawartych w instrukcjach dla ankierów, chociaż samo pytanie badawcze zawarte w kwestionariuszu badawczym było bardzo proste np. "Jaka jest Pana/ Pani narodowość"⁴. Analogiczne założenie przyjęto z tym badaniem, w związku z czym jego wyniki mogą być porównywane z danymi spisów powszechnych przeprowadzonych na Litwie w 2001, a Polsce w 2002 r. Z danych zawartych tabl. 1 wynika, że deklarację taką złożyło w spisie litewskim - 273 osoby, a w badaniu socjologicznym - 225 czyli o 51 mniej. W Polsce jest odwrotnie - karaimską narodowość w spisie zadeklarowało 45 osób, a w badaniu 55.

Nie są to rozbieżności wielkie, ale znaczące; na Litwie mogą wynikać z tego, iż w trakcie badania socjologicznego nie do wszystkich udało się dotrzeć. W Polsce przyczyną tych rozbieżności może być przywiązanie przez respondentów mniejszej wagi do deklaracji narodowościowej niż religijnej (ale w spisie nie było pytania o religię), a także

³Karaimai Lietuvoje (Karaims in Lithuania) SD Vilnius 1997.

⁴W definicji tego pojęcia akcentuje się fakt, iż narodowość jest deklaratywną (opartą na subiektywnym odczuciu) cechą indywidualną każdego człowieka, wyrażającą jego związek emocjonalny (uczuciowy), kulturowy lub genealogiczny (ze względu na pochodzenie rodziców) z ludźmi ze swojego otoczenia, posiadającymi te same przymioty. Zasadniczym składnikiem tej cechy jest tożsamość etniczna człowieka, wyrażająca się w poczuciu odrębności (inności) i wartości własnego języka, tradycji, obyczajów, religii i pochodzenia.

¹L. Adamczuk, H. Kobeckaitė, S. Pilecki: Karaimi na Litwie i w Polsce. GUS Warszawa 2003.

²Lenkai Letuvoje Letuviai Lenkijoje. GUS- DSL, Vilnius - Warszawa 1995
The Lithuanians in Poland The Poles in Lithuania. CSO-DSL, Warsaw - Vilnius 1995

niestaranność pracy ankierów, którzy czasami utożsamiali narodowość z państwowością (a państwa karaïmskiego nie ma!). Na większe znaczenie religii jako cechy określającej karaïmskość zdają się wskazywać odpowiedzi na pytanie o wyznanie zawarte w tabl. 3.1, z których wynika, że zadeklarowało ją w badaniu socjologicznym w Polsce - 65 osób, czyli o 10 więcej (8 p.%)

Tab.1 Osoby które zadeklarowały narodowość karaïmską w spisach powszechnych na Litwie (2001) i w Polsce (2002)

Terytorium Litwy	Ogółem		Terytorium Polski
	Litwa	Polska	
Ogółem	273	45	Ogółem
Vilnius	146	23	
Trakai	68	9	
Panevežys	25	11	
pozostałe	34	2	pozostałe

Wszystkie informacje i dane zawarte w raporcie z badania odnoszą się więc będą nie tylko do tych osób, które zadeklarowały jednoznacznie swoją przynależność do karaïmskiej grupy etnicznej lub religijnej, ale również tych, którzy pozostając z nimi w związkach rodzinnych deklaracji takich formalnie nie złożyli, ale wchodzi w skład rodzin karaïmskich. Formalna deklaracja etniczna lub religijna nie wyczerpuje bowiem wszystkich cech identyfikacji z grupą, równie ważne, zgodnie z definicją, są powiązania genealogiczne, których nie rejestrują ani spisy powszechne ani badania socjologiczne. Znakomitym przykładem ilustrującym ten typ powiązań jest zbiór danych genealogicznych, opracowany przez Mariolę Abkowicz dla swojej rodziny. Zawiera on 297 nazwisk osób powiązanych rodzinie, z czego większość żyjących, a więc spełniających w znacznej części bodaj najważniejszy - genetyczny (biologiczny) warunek przynależności do grupy karaïmskiej.

Rozstrzygającym jak się wydaje czynnikiem określającym karaïmskość jest poczucie emocjonalnego związku z szeroko rozumianą kulturą karaïmską. Wśród wszystkich uczestników badania - 86% do takiego związku się poczuwa. Związek ten jest silniej akcentowany na Litwie (92,4 %) niż w Polsce (72,2 %), ale w obu krajach jest wysoki i wskazuje na potencjalne możliwości odbudowy kulturowych składników tożsamości karaïmskiej, do których należy przecież język, literatura, tradycja, religia - jej zasady i rytuały.

Demograficzne i społeczne cechy środowiska karaïmskiego

W trakcie badania założono, iż zostanie ono zrealizowane we wszystkich najważniejszych ośrodkach skupienia rodzin karaïmskich na Litwie i w Polsce. Zestawiając wyniki uzyskane w obu spisach powszechnych z wynikami naszego badania (tabl.1) można przyjąć, iż postulat ten został w pełni zrealizowany w odniesieniu do terytorialnego rozmieszczenia Karaïmów zarówno na Litwie, jak i w Polsce. Na Litwie najliczniejsze środowisko karaïmskie znajduje się tradycyjnie w Trokach, a w Polsce we Wrocławiu i jego okolicach. Charakterystyczne jest, że struktura płci w obu krajach jest identyczna, z kilkupunktową przewagą kobiet. W strukturze wieku pewnego wyjaśnienia wymaga duża różnica w grupie wiekowej 50-59 lat: na Litwie jest ich 3-krotnie więcej, niż w Polsce. W strukturze stanu cywilnego obu środowisk nie ma istotnych różnic, interesujące jednak byłoby porównanie tej struktury z całą populacją ludności Litwy i Polski. Porównanie takie byłoby zapewne szczególnie efektywne w odniesieniu do poziomu wykształcenia: odsetek ludzi z wyższym wykształceniem jest w środowiskach karaïmskich wielokrotnie wyższy, niż w analogicznych populacjach Litwy i Polski. Z punktu widzenia zawodowego dominują w obu środowiskach karaïmskich różnego rodzaju specjaliści, z tym że w Polsce ich udział jest wyższy (54%) niż na Litwie (40,1%), gdzie jednak 19 osób (12,1%) pełni wysokie funkcje w administracji i zarządzaniu. Istotne różnice należy odnotować w strukturze źródeł utrzymania: na Litwie wyraźnie więcej osób niż w Polsce utrzymuje się z pracy zarobkowej (52,3%) i zdecydowanie mniej z prowadzenia własnego biznesu. Podobne różnice występują na płaszczyźnie statusu społeczno-zawodowego. Znaczne różnice wystąpiły również przy samoocenie materialnych warunków życia: tylko

9,7 % litewskich uczestników badania uznało swoje warunki za dobre, podczas gdy w Polsce 42,9 %. Jest to oczywiście subiektywna miara oceny i mogła być inaczej odbierana w obu krajach, jednakże biorąc pod uwagę różnice w źródłach dochodów i statusu społeczno-zawodowego, różnice te wydają się uzasadnione.

Kolejna seria pytań zadawanych uczestnikom badania dotyczyła zagadnień historii rodziny i ewentualnych powiązań etnicznych i rodzinnych ponad granicami różnych krajów. Uzyskane dane są ilustracją statystyczną procesów ruchliwości przestrzennej z ostatnich kilkudziesięciu lat. Zwraca przy tym uwagę fakt, iż w litewskim środowisku karaïmskim nie ma osób urodzonych w powojennej Polsce, są natomiast osoby urodzone na Ukrainie i Krymie (23) oraz w Rosji (5). W środowisku polskim 68,3% osób urodziło się w Polsce, 19% na Litwie i 12% na wschód od Polski. Brakuje niestety danych z Rosji i Ukrainy, nie możemy w związku z tym zbilansować tych przemieszczeń. Mogłoby się wówczas okazać że Polska i Litwa są docelowymi krajami migracji karaïmskiej. Przy tak niewielkiej społeczności są to w sposób naturalny migracje związane z zawieraniem małżeństw. Były one jednak dotychczas poważnie ograniczone ze względu na bariery graniczne i finansowe, co w rezultacie prowadzić musiało do tworzenia się małżeństw mieszanych. W Polsce tylko 52,4% osób ma karaïmską matkę, a na Litwie 77,1%. Jest to sprawa niezwykle ważna dla kształtowania emocjonalnych związków z grupą etniczną. Niewiele lepsza jest sytuacja jeśli chodzi o ojców: 76,6% wszystkich uczestników badania stwierdziło, iż ich ociec jest pochodzenia karaïmskiego; na Litwie odsetek ten jest większy i wynosi 81,1%, a w Polsce 66,7%. Sytuacje takie zapewne nie ułatwiają procesu odtwarzania i przekazywania karaïmskiego dziedzictwa kulturowego.

Życie i kontakty rodzinne

Utrzymanie naturalnych kontaktów rodzinnych związane jest głównie z terytorialnym rozproszeniem rodzin karaïmskich. Znaczna ich część rozproszona jest w czterech krajach: Litwie, Polsce, Ukrainie i Rosji. Ale też w każdym z tych krajów istnieją oddalone od siebie lokalne ośrodki karaïmskie, np. na Litwie, Wilno i Poniewież, w Polsce: Warszawa, Wrocław, Gdańsk. Trzeba przy tym raz jeszcze przypomnieć, iż powiązania rodzinne kształtowane przez kilka wieków w ograniczonym ilościowo środowisku etniczno-religijnym charakteryzują się bardzo silnym splotem wewnętrznym o czym świadczy przywoływane już wcześniej zestawienie danych genealogicznych dla rodziny ABKOWICZ. Obraz wyłaniający się z tego zestawienia będzie jeszcze bardziej sugestywny jeśli uzupełni się dane przynajmniej o kraj aktualnego zamieszkania.

Z danych uzyskanych w badaniu wynika, że ponad 50% polskich jego uczestników ma krewnych na Litwie, 9,5% w Rosji, 12,7% na Ukrainie, 10,3% na Krymie i 31,7% w jeszcze innych krajach. Równie duże jest rozproszenie rodzin karaïmskich mieszkających na Litwie z pewną przewagą związków z rodzinami na Ukrainie i w Rosji, co wydaje się być naturalną konsekwencją istnienia ZSRR. Zarówno na Litwie jak i w Polsce istnieją po 3 lokalne środowiska karaïmskie, przy czym środowiska polskie są od siebie znacznie oddalone (300 - 400 km), co nie jest bez znaczenia dla utrzymywania bliższych kontaktów rodzinnych.

Dla bliższego zbadania tych kontaktów zadano wszystkim kilka pytań na ten temat. Pierwsze z nich dotyczyło osobistych kontaktów z rodzicami w postaci spotkań lub odwiedzin w sytuacji gdy mieszka się w pobliżu. Dla oceny częstotliwości tych kontaktów ma znaczenie fakt, iż w obu środowiskach prawie 80% respondentów nie mieszka razem z rodzicami. Osobiste kontakty w środowisku litewskim są zdecydowanie częstsze niż w polskim. Spotkania codzienne z matką potwierdza na Litwie 51,6 % a w Polsce 25,4 % osób badanych. Z ojcem spotkania takie są równie intensywne po stronie litewskiej ale znacznie rzadsze po stronie polskiej (12,7%).

Podobnie jak o kontakty z rodzicami pytano w trakcie badania o kontakty z rodzeństwem. Uzyskane wyniki pozwalają stwierdzić, że wszystkie trzy formy tych kontaktów są mniej intensywne niż z rodzicami a różnice środowiskowe wyraźnie mniejsze. Warto jednak zauważyć, iż osobiste spotkania z częstotliwością tygodniową odnotowało 26,8 % osób w środowisku litewskim i 17,5% w polskim. Kilka razy w roku spotyka z rodzeństwem 28,4 % osób w obu środowiskach. Podobna jest sytuacja w zakresie rozmów telefonicznych: są mniej intensywne jak z rodzicami, a w zakresie spotkań tygodniowych widoczna jest większa aktywność w środowisku litewskim (27,2%), natomiast w zakresie kontaktów z częstotliwością miesięczną w środowisku polskim (27,8%).

Nawet ten pobieżny przegląd form i częstotliwości kontaktów rodzinnych pozwala stwierdzić, iż przebiegają one nieco inaczej wśród rodzin karaïmskich zamieszkających na Litwie i w Polsce. Kontakty te są mniej intensywne w środowisku polskim i można przypuszczać, iż jedną z ważnych tego przyczyn jest większe rozproszenie tego środowiska w Polsce niż na Litwie.

Obyczaje i życie religijne

W kwestionariuszu wywiadu zamieszczono tylko 4 pytania nawiązujące bezpośrednio do życia religijnego. Punktem wyjścia do pytań na ten temat było stwierdzenie stosunku do religii poprzez określenie swojej przynależności wyznaniowej. W kwestionariuszu litewskim pytaniem miało charakter półotwarty a w polskim całkowicie otwarty. W wyniku jego postawienia ustalono, iż na 401 osób, które udzieliły na nie odpowiedzi - 87,2 % uznało się za wierzących, przy czym w środowisku litewskim odsetek ten wynosił - 84,4% a w polskim - 93,7%. Ten globalny stosunek do wiary jest wynikiem przynależności do wyznania karaïmskiego (63,8%) i katolickiego (23,4%). Należy tu jednak odnotować znaczące różnice w przynależności wyznaniowej między obu środowiskami. Polegają one na tym, że w litewskim środowisku przynależność do wyznania karaïmskiego zadeklarowało 69,5% a w środowisku polskim 51,6% osób. Ta znacząca różnica znajduje wyjaśnienie w fakcie, że 42,1% osób w Polsce i 14,9% na Litwie zadeklarowało przynależność do wyznania katolickiego. Istotny jest tu również znacznie wyższy odsetek osób bezwyznaniowych na Litwie (15,6%) niż w Polsce (6,3%). Ten ostatni fakt jest niewątpliwie wynikiem innego stosunku władz państwowych do religii w czasach Litwy radzieckiej niż w Polsce.

Istotnym wskaźnikiem indywidualnej religijności są praktyki religijne, do których należy m. in. codzienna modlitwa. Uzyskane dane wskazują, iż nie jest to częste zajęcie, potwierdziło je bowiem 18,9% osób, w tym w środowisku polskim 31% a w litewskim 11%. Zupełnie odmiennie kształtują się wskaźniki uczestniczenia w świątach religijnych, w których bierze udział 97,8% badanych na Litwie i 86,5% w Polsce. Równie wysokie są wskaźniki przestrzegania norm i zwyczajów religijnych: w środowisku litewskim 93,7% a w polskim 76,2% udzieliło twierdzącej odpowiedzi na pytanie w tej sprawie. Te dwa wysokie wskaźniki uczestnictwa w życiu religijnym świadczą o dużej atrakcyjności rytuału i obyczaju religijnego w życiu wspólnot karaïmskich. Powinny też być brane pod uwagę przy ustalaniu cech karaïmskości tej grupy etniczno-religijnej.

Wydaje się, że tematyka religijna powinna być w badaniu potraktowana szerzej niż to miało miejsce w tej fazie badania. Szersze i pogłębione informacje na ten temat stanowić bowiem mogą źródło wniosków do skutecznego działania na rzecz odradzania i kształtowania tożsamości karaïmskiej oraz umacniania więzi grupowej.

Język i kultura

Kluczową sprawą dla istnienia kultury symbolicznej każdej grupy etnicznej jest jej własny język, w którym kultura jest tworzona i przekazywana. Dlatego też pierwsze pytanie, jakie w tej części wywiadu zadawano uczestnikom badania, zmierzało do ustalenia poziomu znajomości języka karaïmskiego. Wyniki badania wskazują, że język ten jest znany w mowie i piśmie 28 osobom w środowisku litewskim (10,2%) i 11 osobom w środowisku polskim (8,7%). Niższy poziom znajomości języka - tylko w mowie - potwierdziło 69 osób na Litwie (25,1%) i 17 osób w Polsce (13,5%). Tak więc język karaïmski jest językiem znanym dla niespełna trzeciej części populacji karaïmskiej w obu krajach, dwie trzecie języka tego nie zna. Jego funkcje komunikacyjne i kulturowe są więc dla całej wspólnoty bardzo ograniczone.

Inaczej przedstawia się znajomość języka litewskiego - jest on dostępny w mowie i piśmie dla 57,6% osób a łącznie z tymi, którzy znają go tylko w mowie - 67,3%. Jest oczywiste, że jego znajomość jest w środowisku polskim rzadsza niż w litewskim, nie mniej jednak może się nim posłużyć skutecznie prawie 20% osób. Z kolei język polski jest komunikacyjnie dostępny dla 72,6% uczestników badania, przy czym może się nim posłużyć 60,7% osób na Litwie i prawie wszyscy w Polsce.

Język rosyjski zna w mowie i piśmie 87,7% całej zbiorowości biorącej udział w badaniu, przy czym w środowisku litewskim - 97,6% a w polskim 66,7%. Jeżeli weźmiemy pod uwagę również te osoby które znają rosyjski tylko w mowie, to można stwierdzić iż mogą się nim posłużyć prawie wszyscy uczestnicy badania - 93,5%.

W trakcie badania odnotowano również niewielką znajomość języka ukraińskiego (7%), nieco większą, głównie w Polsce, angielskie-

go (20,2%), oraz francuskiego (4,7%). Porównanie danych dotyczących znajomości języków wskazuje, iż na obecnym etapie życia wspólnoty karaïmskiej jej użytkowym językiem komunikacyjnym może być w pierwszej kolejności język rosyjski a w drugiej polski. Na bazie jednego z tych dwóch języków może więc następować odbudowa znajomości etnicznego języka karaïmskiego. Wydaje się to realne, gdyż 66,5% osób na Litwie i 49,4% w Polsce uważa, iż język karaïmski jest ich językiem ojczystym.

Uzyskane w badaniu wyniki dotyczące funkcji tych języków wskazują iż językiem domowym najczęściej używanym jest język państwowy kraju zamieszkania. Różnice środowiskowe są jednak dość duże: w Polsce językiem tego kraju posługuje się w domu 96,8% a na Litwie 59,3%. Drugim co do popularności, językiem domowym na Litwie jest język rosyjski (22,9%) a trzecim język polski (8,7%). Językiem karaïmskim posługuje się w domu 24 osoby na Litwie i 2 osoby w Polsce.

Intelektualne funkcje języka jako narzędzia myślenia są równie mocno powiązane z językami państwowymi jak język domowy: na Litwie litewski jest językiem myślenia dla 61,5% osób a w Polsce myśli w języku polskim 95,2%. Funkcje medialne języka, są w jeszcze większym stopniu zdominowane przez języki państwowe kraju zamieszkania.

Związki z językiem jakim posługują się członkowie wspólnoty etnicznej znajdują swoje odzwierciedlenie również na płaszczyźnie stosunku do szeroko rozumianej kultury. Na pytanie „W jakim stopniu czuje się Pan związany z kulturą karaïmską” - 63,8% określiło ten związek jako bardzo silny i silny, przy czym na Litwie uczyniło to 71,7% a w Polsce 46,8%. Analogiczne pytania zadane uczestnikom badania w odniesieniu do kultury kraju zamieszkania przyniosły wyniki wskazujące, iż związki z kulturą tych krajów są silniejsze niż z kulturą karaïmską. W środowisku litewskim na bardzo silny i silny związek z kulturą litewską wskazało 81,9% a w środowisku polskim podobnie określiło swój związek z kulturą polską - 85,2% osób. Należy przy tym zwrócić uwagę, iż mimo dużej popularności języka rosyjskiego nie przekłada się to na równie wysokie wskaźniki związków z kulturą rosyjską. Wynoszą one: dla środowiska litewskiego - 34,5% a dla polskiego - 11,1% osób. Jeszcze słabiej oceniane są związki z kulturą ukraińską co wynika z faktu iż badanie nie objęło karaïmskiego środowiska na Ukrainie. Na podstawie danych uzyskanych z badania w środowisku litewskim i polskim można z dużym prawdopodobieństwem wnosić, iż wskaźniki związku z kulturą rosyjską i ukraińską były na podobnym poziomie, gdyby badanie udało się rozszerzyć na te kraje.

Uznawane wartości życiowe

Wprowadzając do badania problematykę wartości kierowano się przekonaniem, że stanowią one centralny element kultury każdej jednostki i grupy społecznej, są ważnym czynnikiem określającym treść i specyfikę życia zarówno codziennego jak i odświętnego ale też wrażliwym na zmiany składnikiem dziedzictwa kulturowego. Wykazany wcześniej dość ścisły związek krajowych środowisk karaïmskich z odmiennymi kulturami krajów zamieszkania może świadczyć, iż erozji ulega również wspólny system wartości karaïmskich. Należało w związku z tym ustalić, czy kilkadziesiąt lat pewnej izolacji środowisk karaïmskich na Litwie i w Polsce nie doprowadziło do znaczącego zróżnicowania systemu podstawowych wartości życiowych. Listę tych wartości zawarto w bloku problemowym składającym się z 10 pytań dotyczących znaczenia rodziny, religii, pracy czy zabawy. Każdy uczestnik badania określał znaczenie składników tej listy na 4 poziomowej skali. (od „bardzo duże” do „nie ma żadnego znaczenia; przy niektórych pytaniach wystąpiły, znacząco statystycznie, uzasadnione tematem, odpowiedzi „trudno powiedzieć”, udzielane w większości przez młodzież).

Przegląd uzyskanych danych wskazuje, iż na przyjętej liście wartości uwidoczniły się dwie istotne różnice między litewskim i polskim środowiskiem. Polegają one na tym, że na Litwie „kariera” i „praca zawodowa” wskazywane były jako bardzo ważne i ważne, znacznie częściej niż w Polsce. W Polsce natomiast częściej niż na Litwie jako ważne wskazywano „kulturę” i „czas wolny”. Mamy tu więc klasyczny model opozycji dwóch przeciwstawnych wartości, charakterystyczny dla pewnego etapu rozwoju współczesnych społeczeństw przemysłowych.

Zestawienie danych zawarte w tab. 2. pozwala również na inny rodzaj analizy, polegający na ich hierarchicznym uporządkowaniu według częstotliwości wyboru wartości, co zostało zaprezentowane w tab. 3.

Tab. 2 Odsetek osób według hierarchii wartości uznawanych za bardzo ważne i ważne

Wartości	Razem	Litwa (L)	Polska (P)	Różnica L - P
Rodzina	89,6	88,5	98,4	-12,9
Przyjaciele	79,8	82,9	73,0	+9,9
Dzieci	72,8	69,8	79,4	-9,6
Praca	72,5	77,8	61,2	+16,6
Czas wolny	71,6	67,7	80,2	-12,5
Kariera	47,1	66,3	25,4	+39,3
Hobby	46,8	44,0	53,1	-9,1
Wiara religijna	40,7	38,6	45,2	-6,6
Kultura	23,4	19,3	32,6	-13,3
Działanie publiczne	17,4	16,0	20,7	-4,7

Pierwsza kolumna zawiera uporządkowane malejąco sumy wskaźników częstości wyboru dla obu badanych środowisk. Tworzą one wspólną hierarchię wartości uznawanych na Litwie i w Polsce. Pierwsze miejsce na tej liście zajmuje "rodzina", a ostatnie "działalność publiczna". Jeżeli taki sam zabieg porządkujący zastosować oddzielnie do wyborów dokonanych w każdym z badanych środowisk, to uzyskamy dwie kolejne listy różniące się kolejnością ułożenia wartości. Jeżeli za punkt odniesienia dla porównań przyjąć hierarchię wartości głównego środowiska karaimskiego, tzn. litewskiego, to łatwo zauważyć, że największe zmiany w tej hierarchii wystąpiły w odniesieniu do wartości określanych jako „kultura” i „przyjaciele”. Na liście ustalonej dla środowiska polskiego pierwsza z nich zajmuje pozycję 6, a na litewskiej 9. Nastąpiło więc przesunięcie „kultury” o trzy miejsca w górę. Równocześnie kategoria „przyjaciele” przesunęła się z pozycji 2 na pozycję 5 czyli również o trzy miejsca ale w dół. W środowisku polskim mniejsze niż w litewskim znaczenie przywiązuje się do kategorii: „kariera”, „hobby” i „wiara” natomiast większe do kategorii: „praca”, „dzieci” i „czas wolny”.

Tab. 3 Hierarchia wartości według środowisk badania

Hierarchia wartości dla środowisk:					
połączonych		litewskiego		polskiego	
1	Rodzina	1	Rodzina	1	Rodzina
2	Przyjaciele	2	Przyjaciele	4	+Praca
3	Dzieci	4	Praca	3	+Dzieci
4	Praca	3	Dzieci	5	+Czas wolny
5	Czas wolny	5	Czas wolny	2	- - - Przyjaciele
6	Kariera	6	Kariera	9	+++ Kultura
7	Hobby	7	Hobby	6	- Kariera
8	Wiara religijna	8	Wiara religijna	7	- Hobby
9	Kultura	9	Kultura	8	- Wiara religijna
10	Działanie publiczne	10	Działanie publiczne	10	Działanie publiczne

Tylko dwie pozycje na liście wartości nie zmieniły swojego miejsca we wszystkich trzech porządkach – jest to „rodzina” na pierwszym miejscu i „działanie publiczne” na ostatnim miejscu. Można by ten fakt optymistycznie zinterpretować w ten sposób, że najsilniejszym spoiwem tego środowiska i najwyższą cenioną wartością jest rodzina dzięki której środowisko trwa od wieków i dzięki której może się odradzać. Drugą wspólną cechą obu środowisk jest zdecydowana niechęć do angażowania się w działalność publiczną uwikłaną w walkę polityczną.

Zaprezentowany tu sposób analizy systemu wartości uznawanych za ważne w oddalonych od siebie środowiskach karaimskich jest tylko pewną propozycją wymagającą dalszych prac i wyjaśnień. Analiza wykazała jednak, że kilkudziesięcioletnia izolacja nie pozostała bez wpływu na system wyznawanych wartości. Niektóre występujące różnice w zakresie uznawania wartości są zapewne w jakimś stopniu wynikiem odmiennych warunków życia, pozycji społecznej czy wykształcenia (odmiennej struktury społeczno-demograficznej) obu środowisk. Ich uściślenie wymaga jednak powiększenia bazy danych o środowiska karaimskie na Ukrainie i w Rosji.

Lucjan Adamczuk
Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa

Rola grup etnicznych w Zjednoczonej Europie

18 września 2004 r. Kaszubski Instytut Rozwoju zorganizował konferencję „Rola grup etnicznych w Zjednoczonej Europie”. Spotkanie, na które zaproszono przedstawicieli organizacji młodzieżowych mniejszości mieszkających w Polsce, odbyło się na terenie Ośrodka Wypoczynkowego „Kormoran” w Sycowej Hucie niedaleko Kościerzyny.

Delegacja Związku Karaimów Polskich, w skład której weszła Basia Posel oraz autor, dotarła na miejsce już w piątek wieczorem. Na dworcu w Kościerzynie spotkała nas pracownik KIR, Kasia Knopik i razem z przedstawicielami stowarzyszenia „Harangos” pojechaliśmy samochodem do OW „Kormoran”.

Kolację zjedliśmy w towarzystwie naszych pierwszych znajomych, dowiadując się przy okazji o działaniach Romskiego Stowarzyszenia Oświatowego. Zostało ono założone przez krakowskich studentów pochodzenia romskiego, przy aktywnym wsparciu ze strony MSWiA oraz Ambasady Brytyjskiej i stawia sobie za cel edukację dzieci romskich. Działacze wychodzą z założenia, że jedyną szansą na polepszenie perspektyw jest dla Romów edukacja. Ich działania zaczynają się już w szkole podstawowej i koncentrują się na stworzeniu warunków dla jak największej liczby osób do uzyskania wyższego wykształcenia.

W sobotę po śniadaniu rozpoczęła się właściwa konferencja. Obecni byli przedstawiciele mniejszości białoruskiej, karaimskiej, litewskiej, niemieckiej, romskiej, rosyjskiej, słowackiej, tatarskiej, ukraińskiej oraz kaszubskiej. Z zapowiadzianych gości nie przyjechali tylko przedstawiciele mniejszości żydowskiej.

Pierwsze wystąpienie wygłosił Prezes Zrzeszenia Kaszubsko-Pomorskiego, prof. Brunon Synak. W krótkiej prezentacji opowiedział o historii Kaszubów, wysiłkach w celu utrzymania tożsamości, zwłaszcza poprzez kultywację języka, oraz działaniach promujących turystyczne atrakcje regionu.

Po nim wystąpił Paweł Bednorz z Fundacji Edukacji Ekonomicznej (www.europa.edu.pl), którego prezentację uważam za najciekawszą na konferencji. Omówione zostały sposoby finansowania projektów mniejszości narodowych i etnicznych ze źródeł unijnych a także krajów z poza UE; między innymi: www.mk.gov.pl/pkk/; www.youth.org.pl - tylko 3% środków przeznaczonych na ten program zostało wykorzystanych w zeszłym roku. Z rozmów kulturalnych wiem, że wsparcie z tego programu uzyskali przedstawiciele Związku Ukraińskiej Młodzieży Niezależnej na organizację „Pikniku Europejskiego”.

Następnie wystąpiła Pani Danuta Głowacka-Mazur, Zastępca Dyrektora Departamentu Wyznań i Mniejszości Narodowych w MSWiA omawiając działania jej Departamentu oraz nową ustawę o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym.

Po obiedzie udaliśmy się na zwiedzanie skansenu we Wdzydzach Kiszewskich a potem rejs po „Kaszubskim Morzu” – Jeziorze Wdzydze.

Po powrocie i krótkiej przerwie rozpoczęło się spotkanie integracyjne. Ze swojej strony opowiedzieliśmy o pochodzeniu i współczesnej sytuacji Karaimów polskich, rozdaliśmy kilka numerów *Awazymyza* i odpowiadaliśmy na pytania uczestników.

W części mniej oficjalnej wymieniałem uwagi z Pawłem Bednorzem. Opowiadał o m.in. o tym, jak wygląda polityka wobec mniejszości ze strony urzędników państwowych. Przedstawił proceduralne możliwości realizacji projektów przez Karaimów (Polska-Litwa, Polska-Ukraina; ale nie Polska-Litwa-Ukraina). Działanie z jego strony było co prawda promocją reprezentowanej przez niego organizacji, ale myślę że jakaś forma współpracy z Fundacją Edukacji Ekonomicznej jest warta rozważenia.

Generalnie konferencję uważam za udaną i wartościową. Choć organizatorzy kilkakrotnie wspomnieli, że sfinansowanie jej ze środków UE było możliwe, ponieważ na Międzynarodowy Zjazd Kaszubów nie przyjechali Szkoci, to trzeba przyznać że jej organizacja, w którą czynnie zaangażowany był samorząd lokalny, działała bardzo sprawnie a konferencja toczyła się planowo i precyzyjnie.

Marcin Posel